

Márton Béla

Sóvidéki hangzó gyermekjátékok

Már 38 éve múlt, hogy Szovátán élek és kezdettől járom a közeli tizenegy települést, gyűjtöm az itteni nyelvjárási, valamint néprajzi anyagot. Rövid időn belül felfigyeltem a játékok sokféleségére, a hangkeltő eszközök, gyermekhangszerek gazdag sorára. Mindig érdekelt ez a témakör, az évek folyamán magam is elkészítettem néhány érdekes játékot. 2001 januárjában határoztam el, hogy gyűjtésem eredményeit, továbbá saját kísérleteim tapasztalatait dolgozatban foglalom össze.

A *Játék és kultúra* konferenciára hónapokon át készültem. Legtöbb időt a hangszerkísérleteimre fordítottam. Már korábban megismertem István Lajos néprajzkutató kollegánk *Korondi gyermekhangszerek* (Kecskemét 1994) c. könyvecskéjét, amelyben a cserépből való gyermekhangszereket részletesen bemutatta. Emiatt én ezeket most nem tárgyalom. Már 30 éve foglalkozom díszítő faragással is. Úgy láttam, hogy ez esetben inkább a fából és szaruból készült játékokat kell vizsgálnom, és ha már csak emléük él, akkor néhányat újra kell teremtenem a hagyományok szerint. Olyan hangszervariánsokat is készítettem, amelyek kissé túllépnek a hagyományos kereten, viszont a gyerekek, iskolások máris megkedvelték, és ezek az új formák elindultak hódító útjukra.

A. Hangforrás: rezgő fa, fém, üveg

Kolomp. Már 1965-ben feltűnt nekem, hogy Sóvidéken *lant*-nak nevezik. A nyelvi tény okai a középkori kétféle használatában rejtőzhetnek. Hangkeltő eszközként napjainkban is jelentős szerepet kap. Szovátán és Szakadátton jelenleg 4 marhacsorda legel. A negyvenes létszámú csordában 7–8 tehénnek „lant” szól a nyakán. Szovátán több cigánykovácsot ismerek, akik jó hangú lantot tudnak készíteni.

1982 márciusában Gábor József Vadász utca 1. sz. alatti bádogos kovácsműhelyében aprólékosan lejegyeztem a lantkészítés mozzanatait. Az erről szóló tanulmányom megjelent a *Hazanézó* 1991/2-es számában, ezért most csak a legfontosabb mozzanatok-

ra utalok. Gábor vallomása szerint kétféle anyagból készítik: 1. hajló bádoglemezből, ill. 2. acéllapból, szerintük „páncéllemezből”. Ez utóbbit ócska körfűrészből vagy harcsafűrészből szabják ki. Utána tűzben felmelegítik, majd „kibombázzák”, azaz kalapáccsal kiöblösítik a lemezt. A két végét összehajlítják, és egymáshoz illesztik a széleit. A füle átnyúlik a vízszintes gerincen, hogy felül szíjat lehessen áthúzni alatta, a kolompon belül pedig hozzá lehessen fogni a nyelvet. A belsejét rezezni szokták, hogy a hangja csengőbb legyen. A nagykolompnak itt „vezérlant” a neve, mert legelés, járás közben ahhoz igazodnak az állatok.

A hang minőségéről 2001 nyarán szakértelemmel beszélt Szikszai Mihály szovátszakadati aktív pásztor. Családjában 1870 tájáról mindig voltak pásztorok, így megfigyeléseik gazdagok és hitelesek.

A kolompok zenei értékéről terjedelmes tanulmányt olvastam dr. Lükő Gábor néprajzkutatótól, amelyből kicseng, hogy a magyar pásztorok sajátos szókapcsolatokkal nevezik meg a kisebb-nagyobb kolompok hangjának a minőségét. Ilyen például: *jeges* hang (a legvastagabb hangú), *buffogó* hang (a nagy gulyaharangé), ennek a kisebb *aláver*, *szép a kolomp muzsikája*, *alsó hang*, *felső hang*, *vékony hang*, *vastag hang*.

Hangzó gyermekjátéknak főleg a pásztorcsaládok gyermekei, földművelő családok gyermekei használják, összekapcsolva a bújócskával. De van példa rá, hogy a csoport tagjainak meg kell fejteni, hogy az udvar hátsó sarkából jövő kolomphang milyen kedélyállapotban levő tehéntől ered: nyugodt-e, zaklatott-e, vagy elkalandozott a csordától.

Szovátán ma is használják a rézzel való forrasztás technikáját, és kérésre sokféle nagyságú és minőségű lantot, csengőt tudnak készíteni. Sztojka Gábor Máté (szül. 1970) bádogos 2001 nyarán kérésemre kellemes hangú kis rézkolompot készített. A borjú vagy berbécs nyakára illő kis kolompot csoportos játékokban a gyermekek is használják egész Sóvidéken. 1982-ben rábukkantam Gábor Péter felsősófalvi bádogos kovácsra, aki 33 éves koráig már háromszáznál több rézcsengőt öntött (l. Hazanézó, 1991/2.). Vallomásából tudom, hogy 2–3 mm-es rézlapocskákat olvaszt meg, majd gipszformába önti. A nyelvébe kemény vasmagot önt. Nem-

csak a közeli vásárokon árúsította őket, hanem Csíkszeredában és Temesváron is. Juhok és lovak nyakára egyaránt alkalmazták őket. Gyermekjátékként fiúk, lányok összehasonlították a különböző nagyságú csengők hangját, és megbeszélték egymással észrevételeiket. Megjegyzem, hogy a sófalvi kovácsok is egyenes, sima, alul szélesedő köpenyű rézcsengőket készítettek.

Keményfa csattogtató. Az általunk látott példány eperfából készült. Olyan felnőtt készítette gyermekének vagy unokájának, aki valahol látta/hallotta a spanyol táncosok ügyes ritmusjátékát a jobb kézben tartott castagnettával. Az ezermester vette az eperfalapot és levékonyította 12 mm-re. A belsejének szánt oldalára vas-karikával rárajzolt mind a két lapra egy-egy 38 mm-es átmérőjű kört. A körön belül kanalas vésővel menedékesen 8 mm-es öblös mélyedést alakított ki. Utána ezt a pár játékszert kívül legömbölyítette bogárhátúra. A csattogtatónak kialakította a 2 cm hosszú nyúlványát. Ennek végétől egy cm-re egy pár 3 mm átmérőjű lyukat fűrt a kettőt összekapcsoló zsinag számára. Mielőtt azt befűzte volna, a nyúlványt bicskával menedékesen leszedte, hogy nyílani, billenni tudjon. A befűzött zsinagot be kell állítani a jobb kéz középső ujjá szerint és csak utána szabad összekötni a két végét. Az ilyen csattogtató jó ritmusképző, fiúk és lányok egyaránt fejleszthetik rajta a kez ügyességüket. Készülhet bükkfából, somfából, vadkörte- és vadalmafából. A szovátai gyerekek már 1960–70 között ilyen castagnetta-félét ismerhettek meg Kusztoz Pirozka énekkar-vezetőtől.

Csengettyű (bordás kereplő). A sóvidéki idős földművelők arról tájékoztattak, hogy régen, 1962 előtt a csengettyűt a búzatablák érett magjainak a megvédésére használták. Sóvárádon a hegyoldalokon szőlőt is műveltek. Ősszel, érés idején a seregélyeket és rigókat is csengettyűvel riasztották a szőlőtől, máskor a cseresznyéből. Ha a családban növendék fiú volt, akkor rábízták az őrzést, a csengettyű gyakori forgatását. Így a fiúgyermek jól ismerték e riasztó eszköz hangját és szerkezetét. Tetszett nekik a hangkeltés ilyen lehetősége, néha az őszi pásztorkodásban, a határ felszabadulása után egymás kezébe adták, játszadoztak pattogó hangjával. Azt is mondták: „Úgy csinál, mint mikor a horokály kopogtatja a reves fa oldalát.”

A madárijesztő kereplő mérete 40 x 28 cm körül mozgott.

Gyermekhang-keltő eszközként, játékként Szovátafürdő piacán és Korondon napjainkban is árusítják, de kisebb méretben. Tetszetőssége érdekében pirosra vagy más színűre pácolják, festik. Szerkezeti elemei: keményfából esztergályozott bordás tengely, két hosszanti oldalléc csapházzal (keményfa), két rövidebb keresztléc a rugalmas nyelv rögzítésére, a bordás tengelyt érintő rugalmas nyelv bükkfából vagy kőrisfából, faszegek a szerkezet összeerősítéséhez.

A kereplőt a legtöbb gazda el tudta készíteni magának. A 12–17 év közötti fiúgyermekek nagy odaadással figyelték a készítés módját, és nemsokára ők is hasonlót készítettek. Így egészen jogosultnak érezték magukat, hogy játszásra is használják.

Gólyacsőr. 1995-ben indult útjára. Jómagam egy pár hibátlan, szépen faragható jávorfa-lapocskából készítettem az elsőt hosszas, gondos munkával. Emlékemben ott élt a fészkére visszatérő gólya boldogságtól áthatott kelepelő hangja és ugyanakkor az 1993-as nemzetközi százhalombattai táncfesztivál spanyol táncosainak ritmusképzése. E kettő hatására a jávorfából kiszabtam egy pár stilizált gólyacsőrt. A belsejüket ívelő vonal szerint öblösítettem, mélyítettem többféle kanál alakú vésővel. A habfehér, egyenes szálú jávorfa kitűnően viselkedett. Legalább egynapi munkámba került, amíg belül és kívül kialakítottam a szép hajlatait. A gólyacsőr két billenője hasonló a csattogatóéhoz. Az összekötő zsineg furatai 4 mm átmérőjűek. A befűzött zsinéget felhúztam a jobb kezem középső ujjára. Kissé feszesre állítva, kétszeresen megbogoztam az erős zsinórt. A próba kedvező hangot eredményezett. A 12,4 x 3,4 cm x 15 mm terjedelmű ritmuskeltő játék hangja olyan erős, mint a gólyaé. A nagy kultúrházakat is betölti a hangja. A jávorfa fokozza a zenei hangot, elsőrendű rezonáló fa.

B. Hangforrás: rezgő hártya

Nejlonduda. Hangforrása a rezgő hártya. A birtokomban levő példányt 1995-ben gyűjtöttem be egy 13 éves fiútól Szováta-Szakadátan. Szerkezete és méretei a következők: A két PVC-cső hossza 17,5 cm. A külső cső átmérője 40 mm, a belsőé 31 mm. A

két csövet a gyerek apja egymásba helyezte, majd utána a belső cső jobb oldali végét láng fölött melegítette, hogy hajoljon kifele a szélső csőig. A külső csőre a bal oldali végtől 7 cm-re egy 7 mm-es lyukat fűrt befűvő nyílásnak. Ezután az esetleges kis réseket jó minőségű ragasztóval betömte. Ez a ragasztó a száradás közben egymáshoz erősítette a két cső jobb oldali végét, és a kettő közötti 1,5 + 1,5 mm-es üreget légmentesen lezárta. A nejlontasakból vágott 12 cm átmérőjű lapot kifeszítette a duda bal oldali végére, majd erős zsineggel a játék oldalához háromszori csavarással légmentesen rögzítette. Közepes erejű fűvástól a duda megszólal. Hangja a kos hangjára, a borjúbógésre emlékeztet. Csak néhány egyszerű hangváltozat hozható létre vele. Gyerekeknek egy kis újdonságot jelent, hogy ilyen hangot is létre tudnak hozni. Ha csoportosan játszanak, mindegyik ki akarja próbálni. István Lajos *Korondi gyermekhangszerek* című könyvecskéjéből tudjuk, hogy a nejlonduda új keletű játékként ott is előfordul. A népi hangszerek szakirodalma szerint régen bodzafacsóból, bürökszárbból, hártya-ként pedig ökörhólyagból készítettek ilyen dudát.

C. Hangforrás: rezgő levegő. Ezen belül

1. Szabad aerofon hangszerek

Ostor. Az elmúlt évszázadok folyamán sokféle szerepe volt. Az egyiptomi fáraók kezében a hatalmat jelképezte. A római császárok kelléktárában a büntetés jelképe. Ugyanazon századokban a harci játékokban a harci kocsik, fogatok lovainak riasztója. A magyar puszták gulyásainak, csikósainak a legfontosabb terelőeszköze több száz éven át. Nem csak a csípős, sújtó végétől szaladt a ló, fordult a gulya, de a csattogó-pattogó hangja is terelő hatású volt. Ilyen szerepére utal Petőfi is *Kinn a ménes, kinn a pusztán* c. versében: „Fáradt a nap, már alatt jár,/ Egyre nyargal még a betyár,/ És előtte a paripák,/ Csattog-pattog a karikás.” A sóvidéki tehénpásztorok kezében napjainkban is egyik fontos terelőeszköz. A birtokomban levő, nyolcágú szíjostort Demeter József (1959–1999) szakadáti lovas gazda fonta. A díszes nyelet magam készítettem hozzá.

A pásztorok gyermekei és azok barátai szívesen játszanak vele. Számukra sikerélmény, ha erősen szól az ostor. Ahogy nő a fiúgyermek, úgy sikerül egyre jobban sorozatot csattogatnia. A siker növeli az önbizalmat, közelebb érzi magát a legénykorhoz.

Anyaga lehet kender, lencsál, rafia vagy nyers szíj. Az itteni ostor ötféle technikával készült. A karikától nyolc ággal indul. Hetven centivel lennebb átvált hat ágra, 28 cm hosszúságban. A szíjgyűrűből négy ággal folytatja 40 cm hosszban. Ebből nyúlik lefele a 12 mm széles, egyetlen erős, de jól hajló nyersszíj. A legalsó kétágú, körmönfont bogban és bojtban végződik. Egyre kevesebb az olyan földművelő, aki 12 vagy 8 ágú ostort tud fonni.

Búgattyú. Kovács András és Fülöp József 13 éves fiúk maguknak készítettek búgattyút. Egyikük a csűrben száradó sárga lécszerűséget talált. Egy kézbe való éles faragófejszéval a kis hasáb félgömbölyű oldalát leszedte. A befejező fázisban munkapadba rögzítve a lapot kézvonó késsel 5 mm-esre vékonyította. Utána az egyik végétől 25 mm-re spirálfúróval 6 mm-es lyukat fúrt a zsineg befűzésére. A száraz lapot 25 cm hosszúra és 45 mm szélesre alakította. Bicskával a két végét kissé lesarkította. Három mm vastagságú, 90 cm hosszú erős zsineret fűzött a lap furatába, majd jól odakötözte. A zsineg másik végére önmagából egy 8 cm-es karikát képezett, ezt a méretet kétszeres bogozással rögzítette. A játékot a jobb karja mellett erőteljesen forgatni kezdte. Ennek hatására a lapocska a saját tengelye körül is pörögni kezdett, és a nagy madarak (holló, gólya) szárnyának suhogásához hasonló surrogó hangot adott.

Zergő. Már az első világháború előtt elterjedt volt egész Sóvidéken a „zergős guzsaly”. 1962-ig, a kollektivizálásig a lányok és asszonyok többsége kézzel fonta a kendert és a gyapjút. A fonás ősztől tavaszig főként este zajlott, éjfélig. A zergőnek kettős szerepe volt: egyrészt díszítette a guzsalyt, másrészt a guzsaly felső negyedében csüngő, fából levő harangocskák hanggal jeleztek, ha az asszony elálmosodott, ugyanis a szundikálás közben a guzsaly ide-oda dőlt. Ezt nem kívánta egy asszony sem, mert miatta élcelődtek vele. Ilyen zergős guzsaly jelenleg is látható a parajdi és a szovátai múzeum gyűjteményében, de fényképeztem ilyent Atyhában, a két Sófalván és Korondon is.

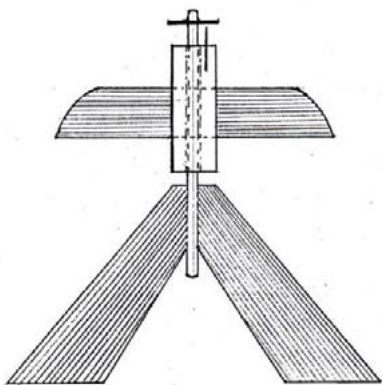
A *zergős súlykoló* néhány példányát Sóváradon láttam Sánta Gedeon és Sánta Sándor faragványai között. Újabban Király Csaba fafaragó is készített hasonlót. Technikai ügyesség kellett hozzá, ugyanis semmi nyoma nem látszik annak, hogy miként kerültek a súlykoló belsejébe a kis kövek. A titkot ma már tudjuk: az elkészített súlykolóba az első, távoli végébe belefűrtak a tengely vonalán egy 15–16 mm-es fúróval. Utána beletettek 6–8 kövecskét, majd jól záró fadugót enyveztek a furat külső végébe.

A *zergő* mai formája és felhasználása a hagyományokból nőtt ki. Ez a gyerekek táncos-zenés műsorának egyik ritmuskeltő hangszere. Bocskay Eszter szovátai tanítónő több ízben alkalmazta színpadi szerepléskor. Elkészítése gondos munkát kíván. Hossza 23,5 cm, vastagsága 42 mm, szélessége 46 mm. Száraz bodzafából készül a törzsrész kettéhasításával, majd teknőszerű kikotrásával. 10–12 golyócska behelyezése után az iparos a két felet hideg enyvvvel összeragasztja. Fiúk és lányok egyaránt kedvelik.

Üvegharangok. Szabad aerofon háztáji hangszerek, melyek csak szélben hallatják hangjukat. A Kopactanyán (Szováta határában) lakó Miklós Gergely háza mellett láttam ilyeneket. A mesterkedő öreg székely levágta a literes üveg fenekét. További kellékek: 45–50 cm hosszú hajlékony drót, 4 cm x 8 mm-es farudacska, 3–4 cm hosszú és 6–7 mm vastag szegdarab.

A vékony drót felső végétől kb. 20 cm-re keresztbe erősítette a farudacskát, hogy a rögtönzött harangnyelv ne tudjon felfele szaladni. Utána felbecsülte, hogy hova kell kerülnie a nyelvnek. Az üvegben lefele húzva a drótot, kint a szabadban a megjelölt ponthoz kötözte a vastag szeget. Az üvegben felfele húzva a helyére került minden. Négy hasonló üvegharangot kötött fel a háza melletti meggyfára. Szellőben és szélben a gyerekek és felnőttek szívesen hallgatták, dicsérték a finom hangjukat.

Repülő csicsergő madár. Fiúk és lányok egyaránt játszottak vele. Az 1960-as és 1970-es években kb. 25 évig Péter György szovátai ember készítette és a nyári fűrdőszezonban árusította. Szerkezete és készítési módja a következő: a madár teste 5–6 cm hosszú, 20 x 26 mm vastag fenyő- vagy bükkfa rudacska. Ezt hosszában kifúrta egy 6 mm-es fúróval. A vízszintes keményfatengety fejére 22–26 mm átmérőjű kör alakú vékony, de kemény bá-

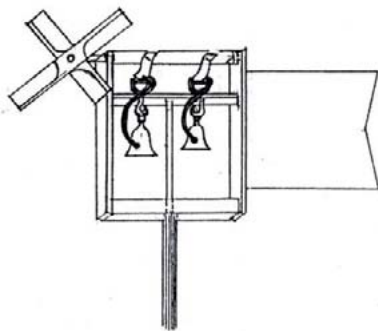
Repülő, csicseregő madárka

egy 40–50 cm-es kemény vesszőhöz erősítette. Ha a madarat vállunk mellett közepes erővel forgatjuk, a légszavár a súrlódástól forogni kezd, a tú karcolja a fémtárcsát és a madár csicseregő hangot ad. A játék vonzza a gyerekeket, mert egyszerre forog-repül és „csicsereg”. Más üdülőhelyen vagy városban nem láttam ilyen játékot.

Kétszengős szélmalom. A vadriasztó szélkereplőt, a halk hangú szélmalmot már a múlt században ismerték a sóvidéki falvakban. A kétszengős szélmalom technikailag figyelemre méltóbb eredmény. Sóváradon bukktam rá először 2001 tavaszán, Tóth Károly udvarán (Főút 164. szám), ma is működik. Második kiszállásom alkalmával (2001. szeptember 15-én) közelebről is megfigyelhettem, részletrajzokat készíthettem róla.

A lécváz 28 x 28 cm kiterjedésű. A 20 x 30 mm-es lécek tölgyfából készültek. A rajzon látható, hogy a felső, vízszintes léc a tetejénél 7 cm-rel lennebb van, és erről csüng le-

doglemezt enyvezett. Száradás után előlről beillesztette a törzsbe. A test első részéből 10–12 mm-re előrenyúlik a hegyes acéltű. A tengely beillesztése után a törzs végétől számított 1 cm-nyire enyvvel a tengelyhez ragasztotta a villás farkot, amely egyben légszavarként is szolgál. Ez készülhet kemény kartonból vagy rugalmas bádogból. A madár hátára enyvvel 25 x 5 x 4 mm-es trapéz alakú lécecskét ragasztott. Száradás után ehhez kötötte a forgató zsinéget. Ezt

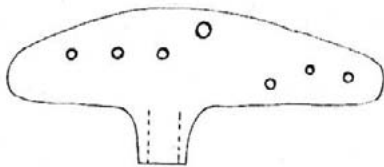
Sóváradai kétszengős szélmalom

fele a két rézcsengő. A keretléc felső lapjához, épp a két csengő fölé van szegezve egy-egy U alakú, tetején erős huzalátllós vaslemez. Az átlókhöz hozzáerősítettek egy-egy házilag készített ütőkart 3 mm-es rugalmas huzalból. A két ütőkar alja lenyúlik, oda ível a két csengő külső oldalához. Az ütőkar felgömbítésével egy-egy kis csavaranyát szorított a nyelvomb aljához. Az ütőkar az U alakú vastól kb. 4 cm-re nyúlik lefele a tengelybütyök fele, és 13–15 cm-t lefele a csengő külsejéhez. A tengely fából készült, az első vége golyóscsapágyon, a hátsó sima, zsírozott csapágyon forog. A mozgó levegő hatására a két kar megemelkedik, és amikor a tengely tovább fordul, eléri a bütyköt. Ekkor a két nyelvomb ráüt a két csengő külső oldalára. A nagyobbik csengő eredetére a felirata (PARIS) utal. A 7,5 cm magas csengő hangja kellemes, legalább 100 m-re elhallatszik. A fölötte levő bütyök kétvállas, ennek következtében minden tengelyfordulatkor egymás után két hangot ad. A kis csengő különálló karja-gombja révén finom hangot hallat. Együttesen érdekes csengőjátékot eredményez.

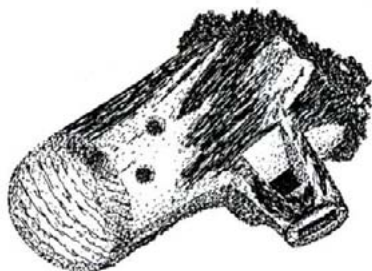
Szélben könnyedén forog a légszavár, a ház előtt elhaladó emberek, gyerekek szívesen megállnak és hallgatják a hangjátékot. Tóth gazdától megtudtam, hogy nem ő készítette a szerkezetet, hanem Mezei Imre, a Vágás utcai ügyes asztalos és ezermester. Két éve elmúlt, hogy föl van szerelve. Összegzéseként elmondhatom, hogy ez a legötletesebb szélmalom a Sóvidéken.

2. *Ajaksípok (harántfurulyák, fuvolák, süvítő, hasas furulyák stb.)*

Okarina. E népi hangszerral először 1979-ben találkoztam Sárosi Bálint *Magyar népi hangszerek* c. könyvében. Ott olvastam utalásokat olasz eredetűre vonatkozóan, és láthattam a hangszer rajzát is mellette. Másodszor a Magyar Értelmező Kéziszótárban bukkantam rövid jellemzésére és rajzára. A harmadik forrás az István Lajos munkája volt, ott olvastam arról, hogy Korondon hárman is készítettek palából okarinát. Ezt kö-

Jávorfá okarina. Márton Béla munkája. Méretei 19×8×4 cm

Agancs-okarina. 2+1 hangképző
nyílással (10×8,4×3,8 cm).

Németh Zoltán rajza

amelyből minden eddiginél többet tudhattam meg az okarinafélék koráról, készítőiről, elterjedéséről. A szerző arról is beszámol, hogy a madár alakú sípok ritkán fából is készültek. Csajághy György a magyar olvasók, érdeklődők számára értékes történeti adatokkal szolgál. Tanulmányában az alábbiakat olvashatjuk: „Az ásatásokból előkerült ókori kínai leletek ugyanis felmutatnak egy Shang-dinasztia (Kr. e. 16–17. sz.) korából származó gömbölyded formájú, csontból készült okarinát. Az ősi Kínában előkerült hangszeren egy befúvó nyílást és négy hangnyílást (rést) alakított ki hajdani készítője. Felületén valamely totem-maszk található.” A kutatás másik jelentős eredményére is ráirányítja figyelmünket, amikor ezt írja: „Ugyanakkor tény az is, hogy a cserépsíp-okarinát Közép-Ázsiában is ismerik, pl. Kazahsztánban ma is használt népi hangszer. Ez egy kisebb ökölnyi, körte formájára emlékeztető, tojásdad-ovális cserépsíp...” Csajághy meggyőződéssel vallja, hogy: „A Donati által létrehozott okarina lényegében a kínai és a közép-ázsiai típusoknak egy európai (19. századi) igényeknek megfelelő változata, mely valószínűleg keleti eredetre vezethető vissza.”

Ennek hatására úgy döntöttem, hogy harmincéves díszítő-faragás után én is megpróbálok nemes fából okarinát és más gyermekhangszert készíteni.

Az első példányt 10 cm hosszú agancstörzsből készítettem, mert ennek oldalán egy olyan természetes kinövés volt, amelyből kialakítható a befúvó nyílás és a szélhasító. A vastagabb végét az

vetően István Lajos a lányomnak ajándékozott két működő, saját készítésű, 10 hangnyílású okarinát. Nagy hatással volt rám ez a korondi okarina. Az István Lajos könyvéből megtudtam, hogy e gyermekhangszer megszólaltatása, behangolása nehéz feladat.

Később kezembe került Csajághy György pécsi zenetudós *A „táltossíptól” a „körtemuzsikáig”* c. tanulmánya,

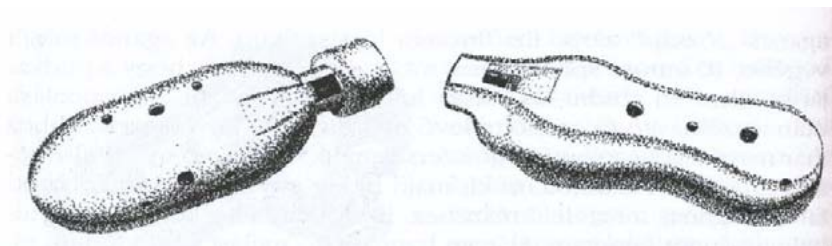
agancs „rózsája” zárja. Ezt finomra lecsiszoltam. Az agancs másik végébe, 10 mm-es spirálfúróval többször befúrtunk, hogy a pudváját ki lehessen szedni, és üreget lehessen létrehozni. A kipucolása után a szélhasító és az előtte levő nyílás vésése következett. Ehhez már megvoltak a csontfaragó szerszámaim. A befúvó nyílás alsó részét juharfából alakítottam ki, majd hideg enyvvvel hozzáragasztottam az agancs megfelelő részéhez. Ezek után a keskeny részére alkalmas dugót faragtam. Három hangképző nyílást (2+1) fúrtam rá. Szólt, de a hangok nem voltak tiszták, teljesekek. A furatokon módosítottam, és a három nyílást megnagyobbítottam 7 mm-esre. A hangok tiszták lettek, lehetővé vált néhány hangjáték megszólaltatása.

A második okarina kis méretű (11 x 6 cm), körtefából készült, két félből. A fa száliránya a befúvó nyílással párhuzamosan halad. A szélhasítóból így is lepattant 1,5 mm, ezt agancslappal helyettesítettem. A hangnyílások beosztását és átmérőjét magyarországi zenész-hangszerkészítő példánya szerint alakítottam. Szól, néhány madárhangot utánozni tudok vele. Más lehetőség kiaknázása zeneszre vár.

A harmadik okarinát teljes mértékben jávorfából készítettem, 7 hangképző nyílással. A legnagyobb hossza 19,2 cm. A befúvó nyílásnál a legnagyobb szélessége 7,8 cm. A fa száliránya a befúvó nyílással párhuzamosan halad. A két fél belsejének a kivésését, a befúvó nyílást és a szélhasítót kivételes gonddal, több napra beosztva végeztem el. A próba jó eredményt mutatott, mindegyik hangnyíláson tiszta zenei hang képezhető.

A kísérletemet sikeresnek érzem. Ez a gyermekhangszer a felnőttek igényeit is kielégíti. A jávorfa a legjobb hangszerfáink élvonalában áll, tiszta és kellemes zenei hangokat hozhatunk létre vele.

Tobozmuzsika. Kitűnő hangszerfából (jávorfá) esztergályozva, majd belül öblösítve készült gyermekhangszer. Mérete 13 x 5 cm. Az esztergályozást Márton Levente végezte, a belső öblösítést jómagam. A belső üreg kialakítását csak kettéhasítás után, faragó módszerrel végezhettem el. Hónapokon át kísérleteztem, alakítottam rajta, amíg jó lett a hangja. A jávorfában a rezgő levegő kellemes, lágy hangon szól. Kuti Áron és Kuti Botond szavátai ifjak trillákat, hangjátékokat produkáltak a hangszerrel. A kakukk és a kakas hangja is utánozható vele.

Tobozmuzsika (13×5 cm)

Pogácsamuzsika (16,6×4,6×3,6 cm).
Németh Zoltán rajzai

Pogácsamuzsika. Rezonáló juharfából, faragó módszerekkel és szerszámokkal készített 4+1 nyílású gyermekhangszer. A nevét onnan kapta, hogy alakja a híres tordai pogácsára emlékeztet, és egy kicsit a hegedűre is. 2001 tavaszán kísérleteztem ki. Mérete 17 cm hosszú, 46 mm széles, 38 mm vastag. Az öblösítést két juharlapon végeztem el, a muzsika fala 5 mm. Nagyon munkaigényes. A belső üreg kialakítása, vésése, a szélhasító kifaragása után a két darabot enyvvel összeragasztottam. Száradás után faragókéssel, ráspolyokkal, csiszolópapírokkal hosszas, gondos munkával kialakítottam a kecses pogácsaformát.

A dugó kialakítása után már az első próbálkozásra kellemes zenei hangot adott. A hangképző nyílások távolságát, átmérőjét népzenei tanulmányok ismeretében határoztam meg. Számos hangjátékot és trillát sikerült rajta lejátszani. Egyszerű gyermekdalok mellett bonyolultabb dallamok is lejátszhatók vele. Kuti Bontond szovátai ifjú eljátszotta rajta a *Dédapám* kezdetű, Kuti Áron pedig az *Elmegyek, elmegyek...*, és a *Dicsőség a mennyben az Istennek* kezdetű dalokat.

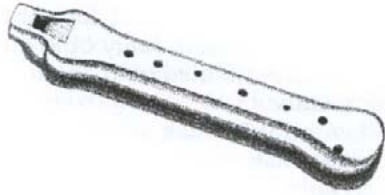
Ez a kísérleti hangszerem szerezte számomra a legtöbb örömet. Eddig VI. és VII. osztályos tanulóknak mutattam be. Nagy érdeklődéssel próbálták ki. Meghívást kaptam négy iskolába, hogy bemutassam a Szovátán készített gyermekhangszereket.

Harántkürtök vagy gyermekfuvolák. Kísérleteim idején azt olvastam Sárosi Bálint *Hangszerek a magyar néphagyományban* c. könyvében, hogy: „Szarukürtfélét Európa-szerte és Európán kívül is a világon szinte mindenhol ismernek. Nemcsak olyant, ami

a végéről szólaltatható meg, hanem harántkürtöket is (afrikai népek az antilop szarvának oldalára vágják a megszólaltató nyílást.”¹

Mivelhogy akkor a birtokban volt 12 tehénszarv, és naponta megnézhettem az ébenfa fuvola szerkezetét, elhatároztam, hogy a legszebb formájából megpróbálok gyermekfuvolát készíteni. A szaru nyílt végét vasvágó fűrészszel egyenesre vágtam, majd hibátlan juharlappból egylépcsős dugót alakítottam rája. Amikor már elég jól zárt, a dugó belső lapjára vékony bőrlapot ragasztottam, mert így rövid űrben is zenei hang képződik. Utána a dugót hideg enyvvel beragasztottam és száradni hagytam. Egy nap múlva a szaru széles végétől 4 cm-re spirálfúróval befúrtam, majd ezt a nyílást jó faragókéssel 16 x 12 mm-re nagyobbítottam. Kellemesen meglepett, hogy könnyedén és jól szólt. Számomra sikerélmény volt. Heteken át szoktattam magam az oldalfúváshoz. Annyira szép volt a szaru formája, valamint fehér-fekete színe, hogy sokáig nem mertem hangképző nyílást vágni rá, nehogy az addigi eredményem kárba vesszen. Ezt elkerülendő, kiválasztottam egy szürke színű, de szép formájú tehénszarvat azzal a szándékkal, hogy majd arra már legalább 3 hangképző nyílást fúrok. Többnap munkát követően így jött létre a *négynyílású gyermekfuvola*. Ennek hossza 24 cm, legnagyobb külső átmérője 46 mm. A dugó belsejéből a befúvó nyílásig csak 20 mm-t hagytam, hogy maradjon hely a hangképző nyílások fúrására. Ezek átmérője 6 mm, a köztük levő távolság egyenként 23 mm. Nem vagyok zenész, így nem törekedtem egyébre, mint ismert madarak sajátos hangjának utánzására. Elég könnyen imitálható a kakukk, a kakas, a bíbic.

Gyermekfuvola bika szarvából. Készítési módja egyezett a fent leírt fuvoláéval. A dugó belsejétől 26 mm-re kezdődik a befúvó

Öblös furulya (32×4,7×3,6 cm.),
a fala 5 mm vastag).
Németh Zoltán rajza

¹ Sárosi 1998. 122.

nyílás (16 x 12 mm). A három hangképző nyílás közötti távolság egyenként 28 mm. Nagy öble miatt sok levegőt kíván. Ha folyamatosan akarunk madárhangokat utánozni vele, gyakran kell lélegzetet venni.

A szarufuvolák vastag falúak, szívósak, tartós használat során is eltartanak legalább 50 évet.

Gyermekfuvola mogyorófaból. Új keletű síp a Sóvidéken, a 10–18 év közötti gyermekek érdeklődnek iránta. A 12 település közül talán azért készült Szovátán, mert a fürdővárosban több faszterga és fémeszterga van, amelyekkel kialakítható a fokozatosan elkeskenyedő (kónuszos) alak.

A fuvola vastagabbik végének furata 20 mm, a vékony végénél pedig 10 mm. A belső csőnyílás egyenletesen keskenyedő és lehetőleg teljesen sima kell legyen. Falának vastagsága 5,5 mm. A fuvola hossza 46 cm. A vastag végébe 4 cm hosszú légmentesen záró mogyorófadugó került. Attól 18 mm-re található a 11 x 12 mm-es enyhén ovális befúvó nyílás. A hangképző nyílások távolságai az alábbiak:

A legtávolabbi a fuvola vékony végétől 77 mm-re van.

Ettől számítva a következőig a távolság 27 mm.

Az utána, fölötte levő 28 mm.

A harmadik és negyedik között 38 mm.

Még fennebb a kettő közötti távolság 31 mm.

Míg az ötödik és hatodik között 29 mm. Mindegyik furat 7 mm átmérőjű.

Ez a gyermekhangszer lassan honosodik meg, mert a megszólaltatása nehezebb a furulyáénál. Valószínű, hogy az esztergályosok gyerekei és azok barátai próbálgatják leggyakrabban.

Bodzafasíp. A tél vége fele a gyerekek mezsgyéken, patakparton bodzafa ágakat vágnak le. Vastagabb acéldróttal még aznap kinyomják belőle a laza pudváját (belét). Egy-két heti száradás után különböző belméretű és hosszúságú tartós sípot készítenek belőle. Elég hozzá egy éles bicska meg egy 6–7 mm széles kis véső. A bemutatásra került a szerint készítettem, amilyent Fülöp József és Kovács András kezében láttam.

A befúvó végen 6 mm-es vésővel és késsel kialakítottam a „szélcsatornát”. A dugó hossza 15 mm. Ennek egyik oldalából le-

szedtem 1 mm-t a szélzszip kialakítására. Utána a dugó belső végénél beróttam a bodzafacsövet, majd oldalról közeledve kialakítottam a „szélhasítót”. Előtte 6 x 6 mm-es négyszögletű nyílást készítettem. A távoli végébe közelíthető–távolítható záródugót készítettem száraz juharfából. A síp hangja éles, a záródugó bennebb nyomásával a hang még élesebbé válik. Hasonló sípokát bármikor lehet készíteni a filctoll csöves részéből. A hangjuk a cső belmérete szerint élesebb vagy tompább.

Pacsirtasíp kis vizes edénnyel. Maga a síp úgy készül, mint a bodzafából levő. Ha kis teknőbe, edénybe vizet teszünk, és abba belenyújtjuk a síp nyitott végét, akkor a befűjt levegő a víz alatt buborékokat képez. A hólyagok felpattanásakor olyan éles hangsor keletkezik, amely a madarak csicsergésére emlékeztet. Azért, hogy a víz miatt a síp ne repedjen meg, leginkább alumínium- vagy műanyagcsőből készítik. A gyerekek nagyon élvezik, és ha pacsirtahangra emlékeztető hangjátékot sikerül elérniük, akkor különösen boldogok.

Fütyülés 1–10 újjal. A növendék fiúk, pásztorokó gyerekek maguktól rájönnek vagy egymástól látják, hogy az ajkak formálásával a tüdőből kiáramló levegő éles hangot ad. A kiáramló levegő a két ajak között rezeg, és éles hang képződik. Ennek egyik válfaja az ujjakkal való fütyülés. Nagy András (szül. 1975) Kopactanyán lakó tanítványom az ujjakkal történő fütyülésnek tízféle változatát ismerte. Sorra véve ujjait, egy ujjtól indulva bezárólag tíz ujjal is kedve szerinti hangerővel tudott fütyölni. Ez az átlagon felüli teljesítmény megragadta Barabás László néprajzkutató kollegánk figyelmét, és szép tanulmányt írt a 12 éves tanuló fütyös hangjátékáról, amely megjelent az *Előre-naptár* 1989-es kiadásában.

Irodalom

BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly

1937 *A magyarság néprajza*. I. Budapest.

CSAJÁGHY György

1999–2000 A „táltossiptól” a „körtemuzsikáig”. *Turán*, új évf. 6. sz.

ISTVÁN Lajos

1994 *Korondi gyermekhangszerek*. Kecskemét.

KÓS Károly

1968 *Mihez kezdünk a természetben?* Bukarest.

1972 *Népelet és néphagyomány.* Bukarest.

LÜKŐ Gábor

1970 *A zenei szimbólumok akusztikai és pszichikai alapjai.* Kézirat.

Magyar Néprajzi Lexikon. II. és III. kötet, Budapest.

MALONYAI Dezső

1909 *A magyar nép művészete.* III. Budapest.

SÁROSI Bálint

1973 *Magyar népi hangszerek.* Budapest.

1998 *Hangszerek a magyar néphagyományban.* Budapest.

